

Vámbéry Ármin: Egy tatár emlékirataiból*

I. A zsidóság

a szemeitek elé idézitek Középázsianak szegény, arckifejezésben és ruházatban egyaránt oly nyomorúságos zsidóit, amint kopott szőrmesapkával a fejükön és daróccal a derekuk körül, félénken és reszketve ide-oda lopózkodnak a bazároknak, csak lopva tekintenek körül, s csak halkán mernek beszélni: úgy alig fogjátok elhinni, hogy ezeknek a mi Jahudijainknak hit- és törzsrokonai Európában nagyszerű szerepet játszanak, hogy ott gazdagok, hatalmasak és rangosak, sőt, hogy sok helyütt nemcsak a kereskedelem uralja őket, hanem magára az államiságra is jelentékeny befolyást gyakorolnak, habár ott sem kevésbé megvetettek, gyűlöletesek és üldözöttek, mint nálunk a muzulmán Keleten. Nemde, ez egyike a legkülönösebb rejtvényeknek, s mert ennek megfejtése mindig élénken érdekelt, úgy ezen különös népről kimerítően akarok nektek beszélni. Nyugaton már sokat vitatkoztak afelett, hogy vajjon a zsidóság vallás-e, avagy nemzetiség, s habár valamelyik szellemes ember nagyon helyesen jegyezte meg, hogy a zsidóság sem az egyik, sem a másik, hanem mindenképp előtt igazi szerencsétlenség: úgy én ehhez csak azt teszem hozzá, hogy ez a szerencsétlenség nemcsak a zsidókat, hanem a keresztényeket is érinti, de azzal a különbséggel, hogy az előbbieket nem okai a szerencsétlenségnek, az utóbbiak ellenben az ú. n. zsidócsapást minden tekintetben okozták és meg is érdemelték. Ezért mi a zsidó-

* Ezeket az „emlékiratokat” Vámbéry Ármin a nyolcvanas évek elején német nyelven jegyezte fel. Az volt a szándéka, hogy a keleti ember szemével figyelje meg a nyugati életet s ebből a nézőpontból fog majd párhuzamokat felállítani a két kultúra között. Erre egy Európában utazó tatár följegyzéseinek formáját választotta, aki keleti honfitársait igyekszik az európai viszonyokról tájékoztatni. Vámbéry Ármin ismeretlen okokból nem végezte be ezeket az emlékiratokat, de a fennmaradt részletek is sok finom és értékes megjegyzést s megfigyelést tartalmaznak, Ettől eltekintve, ezek a följegyzések azért is értékesek, mert közvetlen bepillantást engednek a nagy tudós és diplomata legszemélyesebb meggyőződéseibe és érzelmeibe. Mindezen okokból igen hálásak vagyunk Vámbéry Rusztemnek, hogy a nevezetes dokumentumok három fejezetét a Huszadik Száznak átengedte.

A szerk.

ságot vallásnak fogjuk fel, még pedig oly vallásnak, melynek hívői már sok évszázad óta a keresztény nyugaton élnek, kik ázsiai nyelvüket és szokásaikat már rég elvesztették, akik kezdettől fogva a közös vallás kötelékei által egyesítve, a nemzetiség fogalmát a vallás fogalmától tulajdonképen sohasem különböztették meg, s akik szemita származásuk tipikus vonását, idegen ég alatt s idegen életmód mellett csak azért tudták megtartani, mert a külső nyomás által keletkezett szoros különültségükben kisebb mértékben keverődtek el az őket környező elemekben, s ezt a választófalat, bár lényegesen eltérő körülmények között, még ma is fentartják.

Amíg Európa szigorúan vallásos volt s politikai intézményei a mai ázsiaiakhoz hasonlítottak, addig a köztük élő zsidók sorsa körülbelül olyan volt, mint a mai Perzsiában, vagy Turkesztánban, ahol a rájuk nehezedő szokatlanul kemény nyomás miatt rendkívüli szaporodásuk és anyagi jólétük *ab ovo* lehetetlenné válik, s ahol ezenkívül az örmények s a multanik (hinduk) erős versenye következtében sokat szenvednek. Az akkori Európa sokkal rettenetesebben és szigorúbban bánt a zsidókkal, mint ahogy az Izlam azt valaha tette. Hisz a gyilkosságot, rablást és erőszakos térítést — habár a durva tömeg nálunk is rendezett ilyet — a muzulmán hatóságok sohasem helyeselték, mert az Izlam törvényeinek uralma alatt minden idegenhitűt túrni és védelmezni kell, ha adóját megfizeti. Európában csak az újkorban törtek maguknak utat az ilyen türelmi gondolatok, illetőleg csak akkor, amikor az európaiak észrevették, hogy nekik maguknak sincs már hitük s a vallása miatt így más embert sem szabad elnyomniok. Ezzel az észleléssel, vagy ahogy a frengik mondják, a politikai szabadság ébredésével, kezdetét vette Európában a zsidók egyenjogúsítása, amennyiben az egyes államok a reformokban való haladottságukhoz képest a zsidókat az ország gyermekeivé fogadták s franciákká, angolokká, olaszokká, stb. tették őket; oly kegyez, melyet nekik, mint az ország régi lakosainak a természet már úgylis régen megadott, s melyet már csak azért sem lehetett tőlük megtagadni, mert az említett keresztény népek minden elképzelhető ethnikai zagyvaságból eredvén, tulajdonképen csak politikai nemzetet alkotnak, melyben minden faj egyenlő joggal a törvény erejénél fogva polgárjogukat egész Európában teljes mértékben élvezik s majdnem teljesen egyenjogúak a keresztényekkel; de ki kell emelnem, hogy csakis a törvényben, mert maguk a keresztények csak a vallásukat hagyták el, nem pedig annak régi rossz tulajdonságait és előítéleteit is. A zsidó még mindig idegen és gyűlöletes előttük, de sőt még az úgynevezett szabadelvűek is csak hencegnek felvilágosodottságukkal és emberi érzéseikkel, valahányszor azt a fáradságot veszik, hogy a zsidót magukkal egyenrangúnak ismerjék el.

Ennek a mesterkélt testvéri szeretetnek köpenye alatt rej-

tőzködő zsidók iránti ellenszenvnek természetesen abban a mértékben kellett erősödni, amely mértékben az újonnan befogadott zsidó polgártársak a nekik juttatott jogokat élvezték s amelyben, a zsidókban, mint minden elnyomott népben lakozó előnyök folytán, keresztény polgártársaik fölé emelkedtek s az irigység és féltékenység tárgyaivá lettek. A zsidó, kinek évszázadokon keresztül tilos volt földbirtokot vagy házat szerezni aki minden hivatalból, méltóságból és megtiszteltetésből ki volt zárva szükségkép csak a kereskedelemre s az előtte nyitva álló néhány jelentéktelen iparágra adhatta magát. Minthogy foglalkozása e terén is ki tudott emelkedni szorgalmával, munkásságával és ritka józanságával s erős elnyomtatása ellenére is gyakran vagyonhoz tudott jutni: könnyen megmagyarázható, hogy a szabadság birtokában ezeket a szép tulajdonságokat annál nagyobb sikerrel tudta érvényesíteni munkálkodásának messze megnagyobbodott mezején s hogy veszélyes versenytársává kellett válnia keresztény polgártársának, ki gyakran nélkülözte ezeket a képességeket. Nemcsak a kereskedelemben, hanem az ipar, a művészet s a tudomány terén is fölülmúlja a zsidó Európában sok helyütt az uralkodáshoz szokott s így kevésbé szorgalmas és józan keresztény polgártársát, mi több, sikeresen versenyez vele az állami hivatalok és méltóságok elérésében, annak ellenére is, hogy maga az állam, bár a türelmi törvények megteremtője, gyakran nem átalja, hogy a zsidó polgár túlbuzgalmának és képességeinek korlátot vessen.

Amilyen kicsinyesnek és igazságtalannak tartom némely kormánynak ezt az eljárását, épen oly nevetségesnek tűnnek föl előttem azok az érvek, amelyekkel a keresztények a zsidóknak ezt a fölényét megmagyarázni iparkodnak. Ahogy azelőtt a zsidóságot különösen vallásnak tekintették, s bennük Messiás keresztrefeszítőit s Krisztus isteni küldetésének tagadóit üldözték: úgy most hirtelenül hatalmas nemzeti összetartozást és a szemita fajnak markáns vonásait fedezik fel bennük és minden erényüket és bűnüket a borzasztó szemitizmusra vezetik vissza. Hiába hoztam elő a frengiknek, hogy nálunk a *multanik*, mint idegenek és súlyosan elnyomottak ugyancsak a kereskedelem terén váltak ki, hogy szintén adnak adnak pénzét magas kamatra, épen oly élénk szelleműek, szorgalmasak, takarékosak és józanok, mint a zsidó Európában, annak ellenére, hogy ők árják, tehát törzsrokonai a frengiknek. Hivatkoztam a törökországi örmények és görögök sorsára, akik a szigorú török uralom alatt minden elnyomtatás ellenére is nagy vagyonhoz jutottak, a csak félig-eddig és csak külsőleg modernizált Ozman birodalomban máris a legmagasabb méltóságokat érik el, s ha hozzáengenek őket, könnyen lefoglalnák az állam minden méltóságát és hivatalát. Felróhatjuk-e mindezt az örményeknél és görögöknél a szemitizmus bűneül, mikor ezek árják és így törzs-, sőt hittársaik a frengiknek, és ha ez a szemita faj valóban oly kiváló szellemi tehetségekkel rendel-

kezik, s birtokában van ezen veszélyes, mindent fölülmuló szellemi képességeknek, amint ezt a frengik feltételezik, úgy miért játszanak a zsidók Törökországban, Perzsiában és Középázsziában oly sajnálatraméltó szerepet, s miért nem segíti őket a szemitizmus itt is a benszülöttek és a keresztény versenytársak feletti diadalra?

Nevetséges és bárgyú! kellett felkiáltanom, valahányszor a frengiknek ezt a szenvedély diktálta visszasztító gondolatmenetét hallottam, épen úgy, ahogy nevetnem kellett az európaiaknak azon rövidlátásán, amelyet akkor tanúsítanak, mikor a zsidók hibáit és bűneit kezdik elsorolni, s abban tetszelegnek maguknak, hogy a keresztények gyűlölete csupán következése a zsidó-szemita gazságoknak. Épen a frengiknek, akik annyiszor emlegették előttem költőjüknek szavát, hogy *szabadság nemesít, szolgaság lealacsonyít*, kellene legjobban tudniuk, hogy az európai zsidók sokféle fogyatékosága és kellemetlen szokása, melyeket semmiképen sem akarok tagadni, vagy szépíteni, csupán következménye a sok évszázadon át tartó elnyomásnak, tehát mai keresztény vádolóiknak legsajátosabb műve. Ha a zsidót majdnem 2000 esztendeig sárba tiporták, s tőle a szabadság napjának jóttevő sugarait megtagadták, lehet és szabad-e csodálkozni azon, hogy a még rajta ragadó sár őt beszenyeezi és ellenszenvessé teszi, s hogy nem egy tulajdonság kifejlésztésében hátramaradt? — De mi emancipáltuk, magunk közé vettük őt s még sem akar letenni korábbi hibáiról — mondották erre. Mindenesetre! De azt hiszik talán ezek a szenvedélytől elvakított frengik, hogy ez az évszázadokon át a testhez ragadt és mélyen beléhatoló szenny néhány évtized alatt lemosható onnan, s ezt a csodatevő szappant talán a zsidóknak tett engedményekben akarják fölfedezni? Az ilyen remények mindenesetre túlvérmesek, s amennyire én korlátolt tatár eszemmel ebben a kérdésben ítéletet engedhetek meg magamnak, úgy gondolom, egyelőre talán a türelem, s a várakozás az egyedüli eszköz, amellyel a zsidógyűlölet, a humanizmusát csillogtató Európának ez a legnagyobb szégyene, legyőzhető.

Csak ha a sok évszázados nyomással arányban álló szabad-
elvű korszak tartama alatt a zsidók nem változnának és nem javulnának meg, csakis akkor volna a keresztény társadalom feljogosítva arra, hogy ennek a bajnak orvoslására erélyes rendszabályokhoz folyamodjék, de még akkor sem ültethetik a zsidókat a vádlottak padjára, mert a zsidó jellem ellenszenves voltát a keresztény fanatizmus nemzette, s mert a keresztény társadalom foga csak attól a savanyú szőlőtől vásódott meg, melyet keresztény ősei már a középkorban megettek. Csakis a középkori Európának nyeresége, elbizakodottsága és szellemi züllöttsége tette a zsidókat úgyszólván erőszakos eszközökkel olyanokká, amilyenek ma, és hogy mily szoros az összefüggés az úgynevezett zsidóbaj és a keresztény társadalom műveltségi állapota között, az leg-

jobban kitűnik épen a zsidók elterjedtségének földrajzi helyzetéből, amennyiben Nyugat-Európának felvilágosultabb és szabadelvűbb intézményekben haladó népeinél csak kis számban és sporadikusan eloszolva fordulnak elő, míg Kelet-Európában, még pedig Oroszországban, Ausztria-Magyarországban és Németország egy részében tömegesen laknak, sőt az utóbb megnevezett országokban oly városok is vannak, melyekben egymagukban több zsidó lakik, mint egész Francia- és Angolországban együttvéve. Ez a számarány sehogysen szolgál becsületére a keleteurópai keresztényeknek, mert azt mutatja, hogy egy kulturális szempontból előhaladott és szabadelvű berendezkedések között élő társadalomban a zsidó csak nehezen vagy alig tud boldogulni s hogy előszeretettel keresi fel a kevésbé felvilágosodott s így lustább és pazarlóbb népelemeket, és ha magát ezekre veti, ezeket könnyebben is zsákmányolja ki. A zsidó lakosság nagyobb számaránya így szomorú szegénységi bizonyítványa az illető keresztény társadalomnak, melynek önmegbecsülésből nem szabadna szerencsétlenségével ekkora lármát csapnia s az úgynevezett zsidóvész orvoslását nem a zsidóknál, hanem saját magánál kellene megkezdnie.

Mínthogy európai vándorlásaim közepette minden országban sokat érintkeztem zsidókkal és mindenütt előzékenyen és barátságosan fogadtak, nekem mint pártatlan szemlélőnek megadatott annak a lehetősége, hogy a Keleteurópában fontossá vált zsidókérdésben önálló ítéletet alkothassak, mely már csak azért is szükségképen eltér a közkeletű véleménytől, mert nem vagyok sem zsidó, sem keresztény, sem szemita, sem árja, s így e kérdés pro és kontra oldalát teljes tárgyilagossággal mérlegelhettem. Mikor a zsidók számos és jelentős hibáját szomorú múltjuknak, azaz a kereszténység barbár voltának és tudatlanságának rovására írom, ez könnyen tűnhetik fel oly színben, mintha a zsidóknak fognám pártját. Ez a felfogás bizonyára téves, mert nyíltan be kell vallanom, hogy mentő érveim csakis a hithű zsidóságra vonatkoznak, ellenben az úgynevezett reformált vagy szabadelvű zsidóságnak az utolsó évtized tartama alatt keletkezett szektájánál, azoknál, akik kiléptek az ősi hit kötelekeiből, akik a zsidósághoz csak névleg tartoznak, nem érvényesíthetők az enyhítő körülmények.

Tudomástokra kell hoznom ugyanis, hogy a hitetlenség épúgy mint Európa keresztényeinél, a zsidók körében is már erősen elterjedt, s hogy a nyugat zsidó között szintén vannak hívők és hitetlenek.

A mi a szigorúan hithű zsidót illeti, nem kevésbé lepett meg, hogy benne olyan emberre ismertem, aki gyakori mosakodásával, a rituális törvények lelkiismeretes követésével, ételien, italaiban, ruházkodásában, szakál- és hajviseletében nagyon emlékeztetett a hithű és derék muzulmánra. A hithű zsidó férfi még mindég szigorúan követi vallási téren az ázsiai gondol-

kozás mód szoros szellemét és hajszálnyi sem térne el a törvény szószerinti értelmétől. És valamint mi is ellenségei vagyunk a *Bidaat*-nak (újításoknak): ő is akár a legjelentéktelenebb rituális törvénynek egyben vagy másban való megváltoztatására irányuló leghalványabb hajlamot is herezisnek és hitehagyottságnak tekinti. Ezek a zsidók ábrándoznak ugyan Palesztina visszahódításáról és Salamon templomának újra felépítéséről, e kívánásaikat mindennapi imáikba is belefoglalják: mégis, ha ez megvalósulna, nagyon kevesen cserélnének hazát, amit ép oly kevésbé tehetnének meg, mint ahogy a Libanon cédrusait nem lehet Középeurópába átültetni. Ezeket a zsidókat csak a vallás kapcsolja Jeruzsálemhez, de a szemita nemzeti érzés ép oly idegen tőlük, mint a többi zsidótól, s minden más ázsiaitól, akiknél — ez közismert dolog — a vallás foglalja el a nemzetiség fogalmának helyét. Könnyen érthető tehát, hogy az az örvény, mely ezeket a hithű zsidókat keresztény polgártársaiktól elválasztja, félelmetes mélységű és szélességű, s hogy az elnyomottaknak az elnyomók iránt való gyűlölete náluk ép olyan szenvedélyt és fanatizmust vált ki, amilyennel példának okáért a mi muzulmán testvéreink az oroszokkal szemben viselkednek. Az emancipációt ezek a zsidók halálthozó méregnek tartják, s idegenkednek mindentől, ami elzárkózottságuk erős várát veszélyezteti, mert mindenekelőtt zsidók akarnak maradni a szó legszorosabb értelmében. Inkább élnek továbbra is nyomás alatt és pusztulnak el mint zsidók, semhogy vallásnak tartott rituális törvényeik akár legcsekélyebb részének feláldozásával szerezze meg a polgári szabadságot és egyenjogúságot. Minden piszkos anyagiasság ellenére, amit ezeknek az embereknek szemére vetnek, mégis meg van nekik a maguk szellemi ideáljuk, a zsidó Istenük és zsidó vallásuk, s ezért soha, de soha sem térnek ki. Egy darabja ez az ázsiai gondolatvilágnak, ami ezeket az orthodox zsidókat a nyugati világ közepette csodálatosképen egészen máig fen tudta tartani, ami azonban a modern korszellelem hatalmas rohamának nem sokáig tud már ellenállani, mert ez a hithű zsidóság már csupán Ázsiára vagy pedig oly országokra támaszkodhatik, amelyekben ázsiai állapotok uralkodnak, míg az európai világnézet által megragadott zsidóság az ősi vallással együtt régi szokásairól és szertartásairól is letett s néhány csekély külsőség kivételével már csak nevét tartotta meg.

Hitetlenek alatt azokat a zsidókat értem, akik hasonlóan egyes keresztényekhez, nem csatlakoznak sem bensőleg, sem pedig külsőségekben atyáik hitéhez, nem is igen törődnek azzal s a zsidó vallás keretei közt csupán nemtörődömségük és a megszokás hatalma tartja őket vagy pedig az a szoros társadalmi és családi kapcsolat, melyet e népnél az évszázados szokás teremtett meg. Így hát ezen zsidók helyzete nagyon is kétértelmű és prekárius s kiváltképen az újkorban különös magyarázatokra szolgáltatott okot. Az a szenvedélyes rossz-

akarát, melyben a keresztény világ irigysége a szorgalmával és józanságával magát felküzdött zsidóságot részesíti, azt hányja szemére a vallástalan zsidóknak, hogy nem csatlakoznak a kereszténységhez, pedig a vallással általában úgy sem törődnek sokat s így bizonyára mindegy lehet nekik, hogy zsidó, vagy keresztény módon hitetlenek-e? így azután azt a véleményt terjesztették el, hogy ezek, a zsidó vallás cégére alatt, egy titkoszertű szektába csoportosulnak, mely a kereszténység tönkretételét és kizsákmányolását tűzte ki magának feladatul; olyan szektába, melyet „szemita céh”-nek neveztek el s valami, minden vallási tendencia nélküli titkos nemzeti szövetségnek hittek. Ez a hiedelem nyilván époly nagy tudatlanságnak, mint szenvedélynek a terméke. Először, mert a zsidó testvériség a közös elnyomtatás és nyomor kötelékében összekovácsolva, eddig a közös védelemnek csak azon eszközeit használta, melyeket mindenütt maga a zsarnok adott az elnyomottak kezébe; másodsor, mert a zsidó sohasem követett nemzeti tendenciákat, sőt ezeket oly kevéssé ismerte, hogy vallásában a nemzeti létnek talán egyetlen momentuma sem talál dicsőítésre. A zsidók szemitizmusával épen úgy vagyunk, mint arabjaink szemitizmusával Bokharában vagy pedig a turkománok között, akik annak ellenére, hogy külsejükben megőrizték arabiai származásuk nyomait, ma époly kevéssé bírnák el a beduinok klímáját és életmódját, mint ahogy a teljesen európaiasodott zsidó nem bírná ki a Palesztinában való letelepedést; s valamint arabjainknak sohasem jutna eszükbe, hogy a Kuteibe vezérlete alatt 1200 év előtt elhagyott hazájukat Nedschd és Jemenben újra felkeressék, szintúgy az európai zsidók sem gondolnak a régi zsidó birodalom visszaállítására.

Ami ezeknek a hitetlen zsidóknak állását legjobban megnehezíti és keresztény versenytársaik támadásának leginkább céltáblájává teszi, az a viselkedésükben rejlő, nagy következetlenség, hogy önként vetik magukat oda oly eszmékért való vértanúságnak, amelyeket alapjában véve nem is vallanak és hogy inkább tűrnek el minden szégyent, gúnyt és hátrányt, semhogy elválnának egy oly vallási közösségtől, melyhez semmiképen sem tartoznak, sőt amelyet lehetőség szerint mindenütt eltagadnak és eltitkolnak. Valahányszor ezt a rejtélyes jelenséget megakartam magamnak magyarázni megkérdeztem az illető zsidókat: Ha általában nincs meg bennük a pozitív hit s a szemitaérzés egy szikráját sem mondják magukénak, miért nem lépnek ki inkább ebből a kötelékből; amennyiben csak névről van szó, miért nem csatlakoznak inkább mindjárt a keresztény valláshoz? „Igen, de mi nem tűrünk el semmiféle kényszert” — hangzik az egyik felelet — „s bár nem hiszünk sem Mózes, sem Krisztus küldetésében, sőt semmiféle küldetésben sem, a többség zsarnoki önkényének még sem vetjük magunkat alá.” Mások az ábrándozó vallásbölcselőt adják, s folyton a monotheizmus,

az emberi szellem ezen dicsőségteljes vívmánya van a szájukban s nem kis mértékben büszkék arra, hogy abból a társadalomból származnak, mely már az ókorban fedezte fel minden politheisztikus tévedéssel szemben a hitvilág ezen egyedül idvezítő alaptételét. Ezek az utóbbiak mesterkélt theozófikus érveléseikkel helyyel-közel nem tévesztik el hatásukat, de annál inkább talaját vesztette az előbb említett zsidó hitetlenek kategóriájának érvelése s különösen a modern Európa hitetlenségének közepette létjogosultságuk is kérdésessé vált. Az tűnt ki ugyanis, hogy a vallás és lelkiismereti szabadságnak szent buzgalommal védett elvei ezeknél a zsidóknál nem annyira a lelkiismeretbeli és vallási dolgokban, mint inkább a mindennapi élet kellemes megszokottságában, a családi és baráti, tehát oly kötelékekben gyökereznek, melyek a zsidó vallástalanságból a keresztény vallástalanságba való átlépéssel elszakadnának. Érthető okból attól tartanak, hogy ha az ember az egyik társadalmat elhagyja anélkül, hogy a másikba fölveszik: két szék közt a pad alá eshetik.

Az ilyen helyzet mindenesetre fölötte kellemetlen, mert az átmeneti állapotok sehol sem tartoznak az élet kellemetességei közé, de ez a kellemetlenség kikerülhető s valóban meg is szűnik, ha tévedése tudatában, mindkét fél hozzáfog a baj orvoslásához. Végül egyszer mégis csak belátja a zsidó, hogy állapota megalkuvó, sőt nevetséges, mikor arra vetemedik, hogy vaskos hősköltevényekben énekelje meg Krisztus földi misszióját s buzgó hévvel szálljon sikra a szentháromságért és Mária szepőltlenségéért, anélkül azonban, hogy vallását elhagyná, mert fenséges elvek — értsd ez alatt a nagynénihez, nagyanyához vagy anyósához való viszonyát — megakadályozzák benne s el kell jutnia végre ahhoz a megismeréshez is, hogy az önmegtévesztés eszközével mások nem téveszthetők meg. A vallásos zsidónak a visnuimádókéval s a muzulmánokéval versengő fanatizmusa ellenére is, mindég meg kell hogy legyen az a létjogosultsága, mint a skót protestánsoknak vagy a spanyol katolikusoknak; azonban a hitetlen zsidó, mint kisebbség legjobban tenné, ha a hitetlen kereszténnyel társulna, mert ha mindkettő sajnálatraméltó semmijét közös tarisznyába rakhatja, nem látom be, miért kapjanak hajba és küzdjenek egymással ép ezen semmiség miatt? De a keresztényeknek is még több engedékenységet és türelmet kellene a hozzájuk társuló zsidóval szemben gyakorolni s különösen a muzulmánoknak azt a példáját kell megszívlelniük, mely szerint mindenki, aki a hitvallást (*kelima*) egyszer elmondta, húsból való hússá és vérükből való vérré válik.

Ott, ahol a társadalom — mint pl. a nyugati Európában — a fejlődésnek már jelentékeny fokát érte el, a zsidóság részben kelet felé húzódott, részben pedig a kereszténység szívta föl, mert először is az igazi szabadság és műveltség védelme alatt nincs elnyomott faj vagy társadalmi osztály; másodsor ennek

folytán itt a társadalom egyetlen töredéke sem kényszerül arra, hogy megcsonkított emberi jogaiért különös hiedelmekben vagy vakbuzgalomban keressen kárpótlást; harmadszor, valamely szabad dolgos és józan társadalomban mindenesetre nehéz, vagy valósággal lehetetlen a lustaságnak vagy nemtörődömségnek oly módon való kihasználása, amint hogy ez például a zsidóknak Európa keleti országaiban lehetőségessé válik. Az elmondottakból következik tehát, hogy a zsidók száma Európában lassanként csökkenni, Ázsiában pedig szaporodni fog, hacsak az a másik lehetőség nem következik be, hogy a vallásos érzületnek a frengik hónában való még nagyobb fokú megbénulásával, amihez még a teljes vallástalanság szurokfelete hatalma is járul, a zsidók és a keresztények általában elvesztik a valláson alapuló különbségeiket. Ázsiának a zsidó-kérdéssel kapcsolatban semmi esetre sincsen valami fényes jövője.

II. Az arisztokrácia

A koronásfőkön és a kormányférfiakon kívül a frengik népére hatalmas befolyást gyakorol még az arisztokrácia is. Azt akarták velem elhitetni, hogy Európában kétféle arisztokrácia van, t. i. a pénz arisztokráciája és a születés arisztokráciája. Ezzel szemben azonban úgy találtam, hogy azokat az embereket, akiknek a szerencse kedvezett, akik szorgalmukkal és ügyességükkel gazdagodtak meg, az isten kegyelméből tekintéllyel és vagyonnal világra jött polgártársaik nem tekintik magukkal egyenrangúaknak. Utóbbiak címeiket, méltóságukat, rangjukat és állásukat az átöröklés természeti törvényével megindokolt és Isten kegyessége által adományozott ajándéknak szeretik nézni; sőt olyan ajándéknak, mely húsban és vérben gyökerezik, a szaporodás révén él tovább és nem befolyásolható vagy változtatható meg semmi néven nevezendő emberi akarattal. Pretenzióikkal ezek az emberek némiképen hittársainknak ama csoportjához hasonlítanak, akik a zöld turbán jelvényével a fejükön, magukat Prófétánk (Isten üdve kísérje) leszármazottjainak adják ki, de nálunk legkülönbözőbb foglalkozásokat űznek. Ők már csak azért sem részesülnek mindég figyelemben, mert genealógiai leszármazásukat erősen kétségbe vonják, s ez csak a legritkább esetekben bizonyítható. A mi szeiðjeinknek khodsainknak, akik többnyire koldusok vagy pedig kétséges jellemű emberek, csak az egyszerű parasztember előtt van tekintélye, míg ellenben a közéletben s a társadalomban értéküket személyes állásukkal mérjük. De a nagy tisztelet ellenére is mellyel Isten követének, a világegyetem e dicsfényének adózunk, ezek az állítólagos utódok — kivéve talán a koreisitákat Mekkában — semmiféle különös előjogoknak sem örvendhetnek.

A frengi birodalomban a születési előjogok mindenkor más magyarázatra találtak Itt a törzsfának ezt a bizarr hajtását kitüntető gondossággal ápolják. Tekintélyes irodalommal és

nagy tudósokkal rendelkező egész tudományt alapítottak és a frengik országában a nemes ép úgy utal a genealógia vaskos kötetére amint az arab lócsiszár az áruba bocsátott állatnak leszármazását feltüntető hosszú, elsárgult papírtekercsrel kísérli meg a tudatlan vevő becsapását. Az utóbbi az állat előnyeit az anyakanca és a csődör meseszerű hírnevével akarja megokolni, az előbbi meg azt hiszi, hogy a múltban híressé vált őseinek éleseszsűségét és szívbeli nemességét örökölte át. Hogy izmos és gyors lábú állatok fizikai ereje az átöröklés tárgya lehet és fenn is tartható, ha fenmaradását az egyenletes éghajlat és élelem is biztosítja, azt némiképen bizonyítják a turkomán pusztaságokra átszármazott arab lovak; de hogy ez az ember szellemi tulajdonságaira is áll, és hogy a szellemileg kiváló emberek előnyeinek át kell szállani az utódokra is, ez véleményem szerint már csak azért is nehezen bizonyítható, mert az emberi erények és előnyök nem fizikai, hanem inkább pszichikai eredetűek és többnyire a neveléstől, az életviszonyoktól s egyéb körülményektől függenek. Eléggé különös, hogy a frengiknek különben éles szemű megállapítással szemben vak. Nem látják be, hogy őseikre való büszkeségük alatt nemcsak elődeik iránt táplált könnyen érthető és jogosult kegyelet lappang, hanem a többi porban született emberek fölött gyakorolt előnyök és kiváltságok igazolása is. Oly mélyre fészkelte be magát ez a tévedés Napnyugaton, hogy még a leghaladottabb népek sem tudják azt levetni s csak az új világ volt az, mely annak a régi, sötét korszaknak maradványát kiküszöbölte. Hogy nálunk, ahol profétánk bölcs és szabadelvű rendelkezései ellenére is a zsarnokság legdurvább és legelnyomóbb formájában fenn tudta magát tartani, az arisztokrácia még sem tudott zöld ágra vergődni, sőt tulajdonképpen ki sem alakult, azt a következő körülmény javára írhatjuk. A mi zsarnokaink és kényuraink Ázsiában, az önkény és abszolutizmus ezen ősi talaján, sajnos mindég oly nagy biztonságban érezték magukat, hogy alattvalóik szilárd vallásos érzületére és konzervativizmusára támaszkodva, sohasem érezték szükségét segéd társaknak, uralmukat senkivel sem osztották meg és nem is hívtak be az országba semmiféle születési előjogokra támaszkodó uralkodó osztályt. Mindez azonban a frengik országában nem volt lehetséges. Európa, Ázsiának ez a szellemi leánya, már gyermekéveiben is szabadabban fejlődött s oly tulajdonságokkal — nálunk neveltelenségeknél — mondanák őket — növekedett fel, melyek már korán arra kényszerítették az országok élén álló fejedelmeket, hogy segédekkel szerezzenek be és azokkal megosszák a tömegek feletti uralmat. Kezdetben engedelmes eszközök voltak ezek a segédek, idővel azonban meggyőződtek nélkülözhetetlenségükről, fellázadtak legfőbb mestereik ellen, s aminthogy ez utóbbiak a koronát utódaik számára örökletessé tették, ők is igényelték azt a jogot, hogy címüket és méltóságukat utódjaik számára örökletesekké tegyék. A mi vezíreink, khanjaink és

szirdarjaink sohasem merészkedtek ily követelődzően viselkedni, mert szultánjaink mindég csak szolgálakat s akaratauk végrehajtására alkalmazható vak eszközöket akartak, nem pedig a személyes jogoknak tudatában lévő hivatalnokokat. A korona Azsiában nemcsak az uralom fényugarait, hanem annak villámit is iővelte. Erre a frengi fejedelmek nem voltak képesek, a kivégzések és vagyonelkobzások náluk nem jöttek oly könnyen divatba, mint nálunk, úgy, hogy ott a nagy vagyon és magas méltóság révén tekintélyhez jutott alattvalókból egy kiváltságos osztály, az úgynevezett született nemesség, a tulajdonképeni arisztokrácia nőtt ki. A múltban, mikor a fejedelmek nem akarták megosztani hatalmukat s hadba vonultak e feltalokodott uralkodótársak ellen, a népnek mindkét oldalról sokat kellett szenvednie, saját jószágával és vérével kellett mindkét harcoló párt költségeit viselnie. Ma azonban már megváltozott ez az állapot, mert az uralkodók az arisztokráciával most válllvetve csöndes küzdelmet vívnak az új megismerésekhez jutott tömegek ellen, amelyek előtt azonban a legitimitás elve és az Isten kegyelméből való jogok hitele és tisztelete mindinkább csökken. Az újkori frengi emberi jogaira hivatkozva, az egyenlőség és testvériség elvét nemcsak csengő szó gyanánt, hanem kézzel fogható valóságként akarják élvezni.

Ezt a jelszót visszhangozza a frengi világ egész területe csakhogy az egyéb jelenségekhez hasonlóan inkább valósul meg a haladó Napnyugaton s oly mértékben tompul el, amely mértékben Európa keletéhez és a Kelet tulajdonképeni birolalmához közeledünk. Az angolok, habár Európának leghabadságszeretőbb népe, még mindig nem tudtak letenni a régi szokásról s bár baronettjeiket, lordjaikat és hercegeiket semmi említésreméltó előjogok nem illetik meg, a múlt varázsa még sem kopott le róluk s az oly büszkének, dacosnak és függetlennek látszó britten is bizonyos fokú zavar vesz erőt, ha élő lorddal áll szemközt, vagy ha ez épenséggel megszólításra méltatja őt. Ez a kiváló gyakorlati érzékű kereskedő nemzet azonban mindenestre emelni tudta az arisztokrácia értékét azzal, hogy nem enged született nemest csengő pénz nélkül a világra jönni, mert csak a legidősebb fiú nemes és egyúttal főörököse a vagyonnak, míg többi testvérei minden cím és vagyon nélkül lepnek az állami hivatalnokok vagy az egyszerű kereskedők és iparosok sorába. Másrészt azt is meg kell hagyni, hogy az angol arisztokrata előnyére különbözik egyenrangú külföldi rangtársától: Hazafi minden porcikájában, élenken vesz részt a közéletben, nagyon óvakodik attól, hogy rangja és méltósága révén valami kiemelkedő állást foglaljon el és állandóan keverődik a népesség többi részével, amit a Kontinens arisztokratáiról nem lehet állítani. Különbben is úgy láss m ndezek az előnyök és a kor követelményeinek méltányolása nem sokat hasznainak az angol nemességnek, mert mellette egy gazdag polgári osztály emelkedett ki, melynek kereskedelme és ipara

az egész földgömbön elterjedt s kincsei oly fényt terjesztenek, mely elhalványítja a címer még oly régi díszét is. Semmi sem használ itt: a nemességé a múlt, a polgárságé a jelen s a jövő. Az előbbi volt, az utóbbi van s még több lesz. Az angol nép, mely évszázadokon át vívott küzdelmében biztosította magát minden erőszak és jogainak az oligarchia részéről jövő minden korlátozása ellen, ma nemességében legfeljebb szomorú múltjának emlékeit láthatja anélkül, hogy ez most már a legcsekélyebb ártalmára is lehetne.

De a szárazföldön lakó frengik nem ily szerencsések. Minthogy a nemesség leginkább a letűnt sötét korszakokban vívott örökös harcok során keletkezett s így csak a nyers erőszak és vérontás kitüntetésének tekinthető: e kiváltságos osztály ma is inkább Európa keleti felében, és pedig azokon a vidékeken van legerősebben képviselve, ahol legtovább és leghevesebben dühöngött a harc vallás- és törzsrokonaink ellen. Poroszországban, Lengyelországban és Ausztria-Magyarországon a lakosság többi részéhez arányítva, határozottan a legnagyobb a nemesség számaránya. Pedig szlávok, különösen azonban vitéz őseink, a mongolok, törökök és tatárok az okai annak, hogy itt annyi Isten kegyelméből előjogokkal megszületett halandó maradt meg s hogy ezek még ma is nemesebb, jobb vérből való embereknek tartják magukat. Minden alkotmányosdi és parlamenti komédia ellenére a nemesség jelentékeny előjogoknak örvend, melyeket nem mindenütt a törvény, de annál inkább a hatalom gyakorlata szentesít s melyeket a nép valóságos birkatürellemmel néz el. Különösen erősek ezek a nemes urak a hadseregben, amelyet a nemzet nélkülözhetetlen védőerejének tüntetnek fel, habár — amint azt nektek később el fogom mondani — maga a frengi nép semmiféle kedvet és szükségletet sem érez a védelemre vagy támadásra s legszívesebben békében élne szomszédaival. A hadseregen felül a legmagasabb udvari méltóságokkal és a diplomáciával, valamint a polgári közigazgatás legfőbb vezetésével bízzák meg az arisztokráciát, nem mintha a polgári osztályban hiányoznék a megfelelő erő, hanem mert a korona csak őket tartja egyenrangúaknak és rangemelésre méltóaknak, mint akik Isten kegyelméből születésük által előnyben részesültek és ezért a legtehetségesebb emberek. Valahányszor az illető frengi országokban megláttam ezeket az átöröklés révén észhez, szellemi nagysághoz, lelki erőhöz és más erényekhez és előnyökhöz jutott embereket, mindég zavarban voltam, hogy vájjon ezen nemes urak büszkeségét, hengegését, tudatlanságát és jelentéktelenségét, vagy pedig a frengik korlátoltságát, gyávaságát és vakságát bámuljam-e jobban? Tudniillik mindjárt előre meg kell jegyeznem, hogy ez a született nemesség nincsen birtokában sem azoknak a szellemi képességeknek, sem pedig amaz akarati és teremtmőerőnek, mely a frengik népét oly naggyá és hatalmassá s az egész világ fölött uralkodóvá tette. A dolog ter-

mészetében rejlik, hogy az előnyökkel és kiváltságokkal a világra jött s mindenképen előjogokban részesített ember az élet útján szellemét nem fogja úgy megerőltetni és nem fog annyit dolgozni, mint a nehéz küzdelmekben akadályokon keresztülgázoló s így gazdagabb tapasztalathoz és tudáshoz eljutott porban-született embertársa.

Csak nyomorban érik meg a férfi erénye, csak tűz tisztítja meg az aranyat és ezüstöt, mondták bölcseink s hogy valóban igazuk volt, az legjobban tűnik ki a napnyugati arisztokrácia műveltségi fokából és képességeiből. Ifjúságukat ezek az urak hiu semmittevésben élik át s igen kevesen vetik magukat alá komoly tanulmányoknak. Ha azonban a nyilvános vagy magánéletben szembenállnak a tudománya és munkája révén messze kiemelkedő polgáremberrel, úgy törzsfájukra támaszkodva, vagy a címerükben lévő szörnyetegre utalva akarják fensőbbségüket megvédeni. Az európai gondolkozás és cselekvés minden terén, minden fölfedezésben, sőt minden tettben és cselekvésben, mely a frengik különös népét naggyá, híressé és hatalmassá tette, többnyire az alsó és középső osztályból származó emberek és nem a nemesek voltak azok, akik az emberiség boldogulását előmozdították. Azt kérdem tehát, micsoda jögon nevezik magukat az arisztokraták a legjobbaknak, és adják ki magukat ilyeneknek? Mi Ázsiában bizony sokkal okszerűbben cselekszünk. Nálunk csak a tett nemesít, nem pedig a születés, s előkelővé a természet törvényei szerint csakis az aggkor tesz, mert seikjeink, rissefidjeink és aksakaljaink címe csupán az ősz hajon alapszik és nem adományozható soha sem fiatalembereknek vagy gyermeknek, mint a németeknek eredetileg szintén az aggkorral összefüggő *Graf* méltósága.

Noha a dolgok ilyen állapotát a frengik maguk legkevesébbé sem tagadják, az arisztokrácia befolyását egészen a mai napig megőrizte. Nevetik, bírálgatják és gúnyolják ugyan ezt az anomáliát, de mégsem tudják magukat e gyengeségek és előítéletek kötelékéből kiragadni, hogy azoknak véget vessenek. Angolországban, a maradiságnak ebben a viruló fészkeben, még mindig a szigetlakók szabad szellemét, erős individualizmusát és egészséges esztét kigúnyoló szerepet játszik a született nemes-ség a közéletben és karavánéletünknek azt a képét, hogy erőteljes, magas és súlyosan megrakott tevéket előttük haladó kicsi csacsik vezetnek, még gyakran találjuk ott megvalósítva. A franciák és olaszok e téren már hamarabb kaptak észbe, nekik a nemesség csak akkor imponál, ha nagy vagyonnak van birtokában, maga a családfa, akárcsak a száraz gaz, alig részesül figyelemben. Annál szomorúbban áll a dolog Németországban, ahol a modern köntösbe öltözött junkerek még ma is élvezik a középkori állapot örömnapjait, sőt ezek fentartására újabb jogcímekeket teremtenek s ami a legkülönösebb, e törekvésükben erőszakoskodásuknak tulajdonképeni áldozataitól nyerik a leg-erősebb segítséget. Amiképen a perzsák, ha valamely turkoman

alaman (rablócsapat) megtámadja őket, nem törődve támadóiknak számával és erejével, kölcsönösen felrakják egymásra a bilincseket és rablóuraikat gyalog követik ki a pusztaságba: épen úgy segíti elő a német nép az arisztokrácia művét azzal, hogy ő maga fonja a születési arisztokrácia kopasz és üres fejének a csodálat és tisztelet koszorúját. Önmegvetésében annyira megy, hogy tehetséges és kiváló emberek a születési nemes-ségbe való sorozásukat a legnagyobb kitüntetésnek tekintik. Ha a szerencse-kegyelte kereskedő pénzes zsákjára nemesi koronát akar felrakni és üres fejét ezzel akarja kiemelkedővé tenni, ezt a személyi eltévelyedést még meglehet érteni, de hogy tudósok és a szellem urai kitüntetésnek és munkájuk jutalmának tartják a sötétség felfuvalkodott lovagjainak s a henyelésnek társaságába való felvételüket, ezt egyszerű derviseszemmel nem tudtam megérteni. Ezek a német tudósok olybá tűnnek fel nekem, mint azok az óriások, akik erővel összezsugorodni és kicsinnyé akarnak lenni, csak azért, hogy serdületlen gyerekekkel összekeveredhessenek és velük játszhassanak. Sajnos, a német bizony még mindig engedelmes eszköz a zsarnok kezében, egy kis címeckéért vagy rendjelszallagocskáért odaadja lelki-üdvösségét, s a tarka-foltos sokszínű posztóból készült egyenruha még mindig nagyobb becsben áll az egész nemzet előtt, mint az egyszerű függetlenséget hirdető polgári köntös. Ha azt kérdeznék tőlem, miképen is lehetséges ez olyan nemzetnél, mely annyi nagy gondolkodót adott a világnak, mely tudományosságában a Nyugat élén áll s melynek jóságossága, érzelmi élete és munkaszelleme oly magas fokú, úgy csak a már sokszor hangsúlyozott földrajzi fekvésre és történelmi múltra mutathatnék rá. A napvilág Keleten kél, de a szabadság fénye Nyugaton ébred s mert kimért, nyugodt lépésekben halad előre, Németországot bizony csak később érthette el így csak később fogja eltüntethetni a régi gondolkozásmódnak sötét korokból megmaradt jellemvonásait. Természetesen Németországtól keletre még sokkal rosszabbul áll a dolog. Lengyelországban a nemesség sírba vitte az ország függetlenségét. Ausztriában, ahol az arisztokrácia a vele egyenrangú társai közt a műveltség legalacsonyabb fokán áll, azzal a reménységgel kecsegtetik magukat ezek a nagyrangú urak, hogy útját tudják majd állni a modern fényesség nyugatról behatóló sugarának. Itt volt ősidőktől fogva biztos kikötője az Európa egyéb részeiből kiszorított nemes nemzetségek hajtásainak. S amennyiben az osztrák arisztokrácia etnikai tarkasága miatt a nemzeti érzés nem fejlődhetett ki bennük, az önzés mély gyökeret vert s a legitimitás mint legfőbb klenódium köré csoportosult modern lovagok falanxja legtovább tudta megőrizni páncejljának fényét. De törzsrokonainknak, a magyaroknak is súlyos kárt okozott az arisztokrata alapelv. Itt sok százezerre tehető a nemesek száma, mi több, középosztály vagy polgári elem nem is fejlődött és igazán nehéz belátni, hogy ez a nemzet, melynek

csak feje és lába van, de törzse nincs, a jövőben hogyan fejlődjék tovább. Általában azt tapasztaltam, hogy az arisztokrácia társadalmi kinövése a tudatlanság talajában és az illiberalizmus sötét légkörében virul a legjobban. A szabadságszerető, felvilágosult népeknél szembetűnő szerénységgel lép fel a született arisztokrácia, míg ellenben ott, ahol a tömegek hátramaradtak, annál vakmerőbben emeli fel fejét és minden törvény ellenére, annál inkább teszi érezhetővé torz helyzetét.

De legmulattatóbbnak láttam mindig azt a módot, amelyen ezek az arisztokrata urak kivételes állásukat igazolni, előjogaikat megokolni és létjogosultságukat elfogadhatóvá tenni akarják. Véleményük szerint az Isten az emberek között éppen úgy mint az állatok és növények között, előnyben részesülő nemzetségeket és fajtákat teremtett s azt hiszik, hogy amiképen a nemes lovak és nemes szőlő fajták csak ritkán csenevészednek el, ép úgy szakadatlanul élnek tovább az egyes emberi családokban bizonyos szellemi és testi előnyök, s ezeket így az isteni előrelátás választotta ki és állította az emberi társadalom élére. Azt hiszik, hogy ez a viszony a világon mindég és mindenütt fennállott és többek között kirgiz nemzetségeink fekete lábú és fehér lábú-jaira is hivatkoznak. Arról azonban természetesen megfeledkeznek a frengik, hogy ezek alatt a kirgiz nomádoknál nem nemzetséget, hanem csak egyes dinasztiákat értettek, mert minden törzsnek csak *egy* családja volt fehér lábú s ez a privilégium egyetlen más kirgiz családra sem volt átvihető. De nem találó az indokolás gyanánt említett indiai kasztrendszer példája sem, mert a kasztok egymástól szigorúan elválasztott osztályok, amelyek nem engedik meg a más társadalmi körből való átlépést, s annál kevésbé újulhatnak fel vagy erősödhetnek a fejedelmi hatalom útján. Csak sötétségben és ártalmas voltában hasonlít a frengi arisztokraták intézménye a brahminokéhoz, mert míg utóbbiak csak a papi méltóságra tartják magukat jogosultaknak és rátermetteknek: addig a frengi nemesek azt hiszik, hogy nekik az emberi gondolkodás és cselekvés minden ágában ki kell tűnni és minden téren maguknak követelik a vezetést. Azt mondom én, hogy ez nagyon szomorú eltévelyedés és súlyos önámítás, mert ott, ahol ez a visszaélés még otthonos és ahol a magas hivatalok kizárólag a nemesség kezében vannak, ott az államban és társadalomban mindég súlyos zavarok uralkodnak, ott maga a trón is korhadt lábakon nyugszik. Mindég mélyen sértett és a frengik józan emberi esze iránt kétséggel töltött el az a látvány, hogy az alacsony származású, de tehetséges, szorgalmas és iparkodó frengiket hogyan nyomják vissza a közéletből a tehetségtelen és üres fejű arisztokraták és hogy a születés miként hoz az egyiknek áldást és szerencsét, a másik számára pedig csak keserű kiábrándulást és mellőzést! Szerencsére Allah mindenütt, még a hitetleneknél is igazságot oszt, mert azoknak a kormányoknak, ahol ez az embertelen szokás uralkodik, vgy lassanként észre kell térni s az emberek

egyenjogúsításának ösvényére kell lépni, vagy pedig menthetetlenül pusztulásra vannak kárthatatva. A megcsontosodott konzervativizmus, mely azzal a reménnyel kecsgetti magát, hogy a tömeget elkábíthatja és homokot szórhat szeme közé, nem tarthatja már sokáig magát. A világosság egyre nő. Hiúság, szellemi lustaság és egyéb gyengeségek egyideig még támaszául szolgálhatnak ugyan a születési arisztokráciának s különösen Európa keleti felében tudja még gúzsban tartani a szellemeket, de az órája ütött már. A világosság erősbödik s vele együtt el fog pusztulni és el kell, hogy pusztuljon a sötét korszakokból vissza maradt ez az embertelen szokás.

III. Az általános műveltség

Csodálkozni fogtok azon, hogy miképpen támadhatott olyan ötletem, hogy általános műveltségről beszéljek a hitetlenség országában, ahol az emberiséget még nem világította meg a Korán dicsteljes fénye. A mi fogalmaink szerint való általános műveltséget, vagyis isteni tanításokon nyugvó életmódot s a Korán szabványaiából és a tradíciókból eredő ismeretét az embereknek és a dolgoknak hiába keresnők a hitetlenség éjszakájában élő frengiknél. De mert társadalmi és politikai életükben szilárd szabályok uralkodnak s az állapotok rendezettségében sokszorosan felette állnak a mi pusztulásnak induló világunknak: mégis megéri a fáradságot, ha némileg foglalkozom a műveltségről és felvilágosultságról való különös fogalmaikkal.

Míg nálunk a műveltség kizárólag a vallás szabályainak követésében s a régi kor által szentesített szokásokon és szertartásokon nyugszik: addig a frengik a műveltséget ős időktől fogva erkölcsire és szellemire osztották fel. Egymástól teljesen függetlenül ápolják szellemüket és lelküket s mert náluk már régen nem működik a vallás, mint a pszichikai nemesedés és finomodás tényezője, a kedély és az ész sokkal rendszertelenebbül fejlődik, mint nálunk. Mi engedelmes gyermekekhez hasonlítunk, kik tanítójuk szavának feltétlen hitelt adnak, megelégszünk az okok és okozatok ős időktől átszármazott magyarázatával, nem kutatunk a magasban és mélységben a teremtés titkai után és kontempláló életmódunk, valamint a mindenható végzet parancsaiban való szilárd bizalmunk ép oly mértékben tett bennünket ábrándozókká és idealistákká, mint ahogy a frengik materialistákká lettek, az őket jellemző örökös földi iparkodások és akarások következtében. Nyugaton, természetesen szegyenlik és sokan tagadni próbálják ezt a szellemi irányzatot, mégis én úgy találom, hogy iparkodásuk minden haszon nélkül való. A halandó világ maradandó lakóinak tekintik magukat s ezért itt egész kényelmesen rendezkedtek be: míg mi örökösen az ég felé fordított tekintetünkkel ide benn csak vendégeknek tartjuk magunkat, s mint ilyenek, nem véljük érdemesnek lakásunk feldíszítését és a megélés segélyforrásainak

szaporítását. Mint ez a felfogás is tövében különbözik e két világban az általános műveltség fogalma. Ha m, szellemi műveltség alatt a természet birodalmának s a történelmi múltnak tudományát és ismereteit értjük: úgy ebben a frengikhez való viszonyunk nem sokkal jobb, mint a serdületlen gyermeke az érett s ereje teljében levő férfiéhoz. Allah bocsássa meg vétkeimet, de azt hiszem, hogy a tudományos műveltséget illetőleg még kalifáink virágkorában is, mikor a muzulmán világ fénye világossággal ajándékozta meg az akkor meg koromfekete es barbár frengi világot, messze mögötte állottunk a mai frengiknek múltunk szellemóriásainak még csak fogalma sem volt a nyugatnak ma már köztulajdonná lett vívmányairól. Képzelték csak el: oly tizennégy és tizenhat éves frengi gyermekeket láttam, kiknek kicsi fejében fölraktározva és rekeszekbe szedve találtam a föld felszínéről és mélységeiről, minden állatról, madárról és halról a közeli és távoli emberiség minden lehető nyelvéről, szokásáról és vallásáról szóló ismereteket. Találtam oly gyermekeket is, akik világi dolgokban jobban voltak tájékozódva, mint a mi tudós molláink és seikjeink. Világi urainkat itt Turkesztánban nem is akarom bevonni a hasonlatba, mert ezek sokszor írni és olvasni sem tudnak. De az izlám világnak a frengi műveltségben már meglehetősen előhaladott khánjai, bégjei és pasái is gyakran elpirulhatnak egy ilyen frengi fiú előtt s ha e két kulturvilágban az alsó-, közép- és főiskolákat vagy az írás s olvasásban jártas néptömegeket akarnók számszerűen összehasonlítani, úgy szellemi hátramaradottságunk ijesztő módon tűnne ki. Bizony az iskolai műveltséget és a világi tudományokat illetőleg az Izlámban és az egész Keleten nagyon szomorúan állunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szellem-szegények, gondolkozásképtelenek s így műveletlenek s így barbárok volnánk, mint a frengik ezt sokszor a szemünkre hányják. Nem! ép ellenkezőleg, nem önvigasztalásul vagy bátorításul akarom kiemelni, hogy az ember a muzulmán keleten szellemi erőben és vele született leleményességben a nyugati embert messze felülmúlja. Ezt Allah egy különös adományának tekintem, melyet az igazhitűeknek juttatott s amely oly mértékben csökken, ahogy Napkeletről Napnyugatnak hatolunk. A frengi tudósok és gondolkodók, akik istentelen buzgal-mukban mindent a természettörvények javára akarnak írni, ezt a mi előnyünket, melyet nem is tagadnak, a melegebb klímával és a mindent korábban érlelő nap sugaraival akarják összefüggésbe hozni. Azt állítják, hogy valamint a gyümölcsök is dúsabban, édesebben és ízletesebben teremnek meg nálunk, úgy szellemi és testi tulajdonságait az ember is hamarabb és jobban fejleszti ki. Nem akarok belebocsátkozni ezen istenkáromló érvelés vizsgálatába, de annál nagyobb elégtételfel kell megjegyeznem, hogy nálunk valóban sokkal gyakrabban található fel a szellem élessége és élénksége, mint a frengiknél. Míg nálunk gyakran akadhatunk oly tizennégy-

tizenhat éves gyerekekre, akik valamely család fejei tudnak lenni, vagy pedig kereskedelmi vállalatok élén nagy utazásokat képesek megtenni: addig kortársaik Európában még csak iskolába járnak és oly gyerekesek és gyámoltalanok, mint nálunk a hat-nyolc éves fiúk. A frengik gúnyolódnak felettünk, ha fejedelmeink a legalacsonyabb néprétegekből származó embert hirtelenül a legmagasabb méltóságokra és hivatalokra emelik és megbízzák a legfontosabb államügyekkel. Nálunk gyakran történt meg, hogy a tegnap szolgája és teherhordója, mint a ma nagyvezére tüntette ki magát s ezen új állásában oly otthonosnak, ügyesnek és gyakorlottnak mutatkozott, mintha a legmagasabb körökben született és nevelkedett volna. A frengi plebejus ily esetben balogul, ügyetlenül és bizonytalanul viselkednék, mert hiányzik belőle az isteni szikra és nélkülözi a méltóságteljes modort. Bizony, kétségtelen, hogy teljes mértékben bírjuk a szellemi előnyök értékes ékkövéit, sajnos azonban elmulasztottuk a közörlését, csiszolását és értékesítését a létért való küzdelemben. Ami ellenben az erkölcsi műveltséget, az érzés világát s a szívbeli tulajdonságokat illeti, úgy elvitázhatatlanul messze fölötte állunk a frengiknek s bármennyire dicsérik is az utóbbiak humanizmusukat, úgy azt mégis messze meghaladja fényben a mi *merhameti Islam*-unk, azaz muzulmán könyörületességünk. Mint dervisnek Ázsiában és fakírnak Európában megvolt a legjobb alkalmam, hogy az emberek könyörületességét e két világban megismerjem s pártatlan összehasonlítással úgy találtam, hogy a frengik szívbeli jósága nem áll arányban jómódjukkal és gazdagságukkal, és hogy a mi embereink, tekintettel szerény és szűkös viszonyaikra, a jótéteményekre hajlamosabbak és készségesebbek és hogy a könyörületesség nemes erényében felülmúlják a nyugatot. Mindenesetre tisztelget érdemel, amit egyes rengeteg vagyonuk frengi birtokosai humánus alapítványokban nyújtanak, amennyiben sok milliót adnak jótékony célokra, iskolákat, kórházakat és szegényházakat alapítanak, vagy az, amit frengi emberbarátok a földteke legtávolabb pontjain tesznek az emberiség felszabadítására és megnevelésére, színre és vallásra való tekintet nélkül. És annál elismerésre méltóbb ez, mert a muzulmán könyörületesség főleg az iszlam testvérekre terjed ki s idegen hitűeknek soha sem juttat annyi istápot, mint amennyit a még oly vallásos keresztény muzulmánokkal vagy pogányokkal szemben tanúsít. De a frengiknek ez az erényes eljárása csak néhány nemes gondolkozású és jószívű embernek érdeme s nem a társadalomé általában, amint ezt az izlám világban örömmel tapasztalhatjuk. A régi időkben, mikor Isten áldása még velünk volt s a hatalom és gazdagság még nálunk tartózkodott, nekünk is voltak híres emberbarátaink, kik maguk szegényesen éltek és emellett milliókat áldoztak utak építésére, tisztító-csatornákra, mosék, gabona-raktárak, kórházak, iskolák stb. felállítására, azzal a különbséggel, hogy azoktól, akik adományaik mellett elmentek egy *fatiha*-t (csendes

imát) kötöttek ki maguknak, míg nagyon sok frengi a humánus szolgálatért a fejedelmi kegy csillogó jelét, vagy a tömegek bámulatát remélte megnyerhetni. Ez az arany kor már régen, nagyon régen elmúlt nálunk, de a könyörületesség és jótékonyság az elszegényedés közepette is tovább él. Sovány falatainkat és roskadozó lakásainkat még mindég szívesen megosztjuk a nélkülözőkkel, mert az alamizsna adás alaposzlopa vallásunknak s — mint a tapasztalat erre megtanított — Európa egyetlen nagyvárosában több ember hal meg éhhalállal, mint nálunk az egész izlám világban éveken át. A keményszívűségnek a frengi társadalomban tapasztalható e példái különben egészen természetes következményei a lázas pénzvágnak s földi vagyonok után való hajszának s sokszor a humanizmus legparányibb szikrája sem tud érvényesülni az őket eltöltő kapzsiság vad mámorában. A borzalmasan meztelen önzés sokkal inkább van nálunk otthon, mint ahogy Ázsiában valaha volt! De a gyengédséget, illemet és erkölcsöt illetőleg is nehezen nyújthatnék a frengiknek a fensőbbség pálmáját, melyet gyakran igényelnek. Hogy az ember Ázsiában kevesebbet vét az erkölcs ellen, mint az európai, azt az utóbbiak közül is bevallják azok, akik ismerik a mi világunkat. A családi élet sokkal tisztább nálunk, mint nyugaton s a prostitúció undok kloákáját nemcsak hogy megtűrik a frengik, hanem maguk a hatóságok szabályozzák. Az öregeknek sokkal nagyobb tisztelettel, a tudósoknak nagyobb megbecsüléssel adózunk, mint nyugaton; de még az asszonyok is több védelemre találnak s míg a frengi asszonyok nálunk háborítatlanul utazgathatnak egyedül: addig egyetlen muzulmán asszonynak sem tanácsolnám, hogy nyugaton egyedül utazzék, mert a frengik sokszor még saját feleségüket sem tudják a durva támadások elől megvédelmezni. A szegényes külső ellenére nem egy perzsára, törökre vagy arabra találhatunk, ki bár az írás-olvasásban is járatlan, a társaságban való viselkedésében mégis nagyobb illemről, méltóságról és jólneveltségről tesz bizonyosságot, mint a külsőségekben oly elegánsan és művelten fellépő európai. S ez nemcsak társadalmunk magasabb rétegeire áll, akiknél etikett és udvariasság sokszor szolgai alázatossággá fajul, hanem a legalacsonyabb társadalmi rétegre, a kézművesre és a falusi emberre is. Aki az egyszerű perzsa vagy arab paraszt viselkedését összehasonlítja a vele egyenlő társadalmi osztályban levő nyugat európai társáéval, az kétségkívül nekem fog igazat adni. A német, francia és angol paraszt csiszolatlanak, ügyetlennek, nehézkesnek és esetlennek látszik a muzulmán Ázsia parasztjához képest s az utóbbi finom modorával és beszédmódjával nem egy freng-i utazót ejtett már csodálatba. Az idősebb ázsiai kultúra az, melynek formái tovább is mélyebben nyomultak be mint az aránylag fiatalabb európai műveltség és hogy ez a régi kultúra az emberek morális tartalmát Napkeleten nem mindenütt emelte s a jellemeket nem tisztította meg jobban ennek egyedüli oka a nálunk ősidőktől fogva uralkodó zsarnoki önkény.

Az az örökös nyomás, mely alatt honfitársaink senyvednek, mindenütt ravasztságot és hazudozást szült s mint a kígyónál, amikor rátaposnak, az embernél is oly görbe csavarodásokat hozott létre a gondolkozásmódban, anélkül azonban, hogy ez életünkben, családjunkban és szűkebb társadalmunkban a becsületességet oly mértékben károsítaná, mint ahogy ezt a frengiknél tapasztaltam. A nagy tömegeknek egyesek által való óriási megkárosítása, a haszonhajhászó európaiaknak lelkiismeretlen kizsákmányolása és az élet és a vagyon ellen intézett szívtelen támadások nálunk lehetetlenek és hallatlanok. Európaiak voltak azok, akik, hogy hamis biztosítások útján gazdagodhassanak, pokolgépekké, amelyeket hajón elrejtettek, sok száz ember életét veszélyeztették; mások haszonhajhászásból az élelmiszereket mérgezték meg, hogy egész városokat pusztítsanak ki, ismét mások hamis hírekkel szokták a családok ezreit koldusbotra juttatni. Ily alacsony és közönséges bizony soha sem volt az emberiség Ázsiában! Másrészt azonban nem akarom véka alatt tartani, hogy csak az érzelmi és szellemi műveltség egyesítésében találtam meg a legjobb védelmet az emberek gonoszsága és gazsága ellen és hogy az emberiség színre és vallásra való tekintet nélkül csupán a magas kultúra által nemesíthető meg. Ha visszagondolok életemnek az egészen primitív turkómánok között eltöltött szakaszára, — oly nomádok ezek, akik az Izlámról vagy más vallásról csak keveset hallottak — és ha felidézem magam előtt az emberiségnek amaz ős típusait, akik csupán a *Deb* (szokásjog) által kormányozva, a jót a rossztól csak kedélyhangulatuk befolyása és individuális felfogásuk segítségével tudták megkülönböztetni s emellett mégis ritkán vétenek az erkölcs ellen: úgy mindig azt hiszem, hogy a kultúra első stádiuma van előttem. A második stádium a muzulmán kultúrában a csak némileg haladott ember; valami átmeneti félig kész lény ez, ki e nomádok mögött áll, anélkül azonban, hogy a vele egy társadalmi osztályban lévő európai társa megelőzné, míg a teljesen művelt muzulmán a legmag dsabb polcon állónak tekinthető, ha szívbéli műveltsége a szellemi műveltséggel lépést tartott és ha a modern tudomány teljesen megvilágította volna. Ha most e különböző mértékkel megmértem a műveltségi fokokat a frengik között is, úgy többé-kevésbé egyenlő eredményekhez fogok jutni. Egészen primitív műveltségű frengik ma már nincsenek. Itt az emberek műveletlenekre, félműveltekre és egészen műveltekre oszlanak. Az előbbieket durvák, nyersék, de azért nincsenek híjján nem egy oly szép tulajdonságnak, mely egyszerűségében az ősemberre emlékeztet. Majdnem mindenütt még vak eszközök ezek az uralkodó osztály kezében s felvilágosításuk csak nagyon lassú lépésben halad előre. A félműveltek a frengik népének túlnyomó többsége, sőt mondhatnám nagy összesege, míg a tényleg művelt frengik oly eltűnően kicsiny százalékát teszik az össznépeségnek, hogy szinte a koromsötét éjszaka egyes csillagaihoz

hasonlíthatók, oly fényhez, mely az egén halvány világosságot terjeszt, de a földet csak kevésbé világítja meg. De az utat ők már elkezdték, a segédeszközök bőven állnak rendelkezésre, a hajlam is napról-napra növekszik, azonban a valódi, a komoly műveltség, az ember igazi megnevesedése még a gazdag, hatalmas és a többi emberiség felett uralkodó Európában is, csak kezdetleges állapotban van. Amit a távolból láttok ami nektek imponál, az csak hamis arany, a kelő napnak csupán halvány pírja, de még nem teljes nappali fény, amint azt velünk el akarják hitetni.

Ezt a megtévesztést, melynek kezdetben magam is áldozatul estem, egészen természetesnek találok. A jólét hasonlíthatatlan nagysága, mely nyugaton mindenütt elterjedt, lehetővé tette a középosztálynak, hogy birtokába vegye mindazokat a külső formákat és megszerezze azokat a lényeges kellékeket, melyek az embert az első pillanatban valami átfinomodott lénynek s a kultúra által felvilágosított teremtménynek tünteti fel. Ruházkodásukban, modorukban, beszédmódjukban, kézmozdulataikban, az emberekkel való bánásmódjukban és a tudomány és művészetekre való rövid utalásaikban ezeket az embereket a haladó szellemű XIX. század tökéletes reprezentánsainak vélhetnők. A legtöbb esetben azonban ez csak valami külső, igen vékony takarója a kultúrának, mely nemtörődomségüket, tudatlanságukat és állatias lényüket leplezi el. A kultúra körülnyaldosta őket ugyan, parádézna az üres formákkal, különösen tudományuknak a zenére, plasztikára és szépirodalomra vonatkozó egyes morzsáival dobálóznak ide-oda, de nagyon hamar elárulják bensőjüknek durva magját és állatiasságát. Igazság szerint ezeket az embereket Európa kulturállatainak kellene nevezni, akik emellett még nagyon szemtelenül és kihívóan verik a mellüket, és ránk ázsiaiakra mint barbárul műveletlen emberekre tekintenek le, mert nem öltözködünk oly elegánsan, nem vagyunk kikenve-kifenne s mert nem tudunk regényekről, színházról oly sok sületlenséget összegagyogni. Ez a kulturállat Európa műveltségi világában még mindég a legnagyobb helyet foglalja el s nemcsak a középosztályban mutatkozik. A legmagasabb uraságok köré, még az arisztokrácia is majdnem kivétel nélkül közéjük tartozik. Igazi kultúremler csak az, akit a modern korszellem belsejében tényleg átgurtt. A valóban felvilágosult, előítéletektől ment nyugati ember, akit példaképül választhatnánk magunknak, bizony meg a nagy ritkaságok közé tartozik.

S mert ez így van, azt hiszem, a frengik még egyáltalában nem jogosultak arra, hogy magukat félisteneknek tekintsék és arra hogy nekünk általános műveltségükkel imponáljanak. Be kell vallani és be is vallhatjuk, hogy jobb úton haladnak és hogy a klimatikus viszonyok s a történelmi fejlődés nekik jobban kedvezett és könnyebben fognak a célhoz elvezetni. Ez a műveltség földrajzi elterjedtségéből a legjobban ismerhető fel. Európa kelete általános műveltségben körülbelül

egy évszázaddal van mögötte Európa nyugati felének. A németek Európának legtudósabb népe, de az „ismerni” és „tudni” közti szomorú aránytalanság náluk a polgári és politikai élet minden ágában érezhető. Hasonlítnak az erejét és képességeit nem ismerő ifjúhoz, aki minden egyes lépésénél még félénken oda pillant előtte álló apjára vagy nevelőjére s akinek még fogalma sincs arról, hogy mi mindent lesz képes véghezvinni. A franciák és olaszok tudományosan kevésbé műveltek, mint a németek, kevésbé spekulatívak, de annál inkább cselekvésképesek, s mert e tulajdonságok folytán személyiségük jobban fejlődött ki, méltó reprezentánsai Európa szellemi műveltségének s mint ilyenek, a németeket megelőzik. A frengiség tökéletes megtestesülésének, sőt kvintesszenciájának tekinthető az angol és amerikai, akik tulajdonképpen egy és ugyanazon nép. Habár tudományos téren a németek őket is felülmúlják, úgy mégis az európai kultúra élén állanak, amennyiben messze kiemelkednek mindazon sajátosságokban, melyek a frengiket jellemzik, úgymint: politikai szabadság, vállalkozási szellem, pihenés nélküli munkálkodás, kezdeményezés, kitartás, az érzélgősség hiánya, merész gondolatmenet s mindezekben a keletiekkel szemben a legmervevőbb ellentétben állanak. Amint Turkesztán belsejéből, az Izlámnak eme keleti határszéléről az angolok szent országa felé előre haladtam, ezt fokonként tapasztaltam. Oroszországban, az osztrák tartományokban és Németország keleti felében még sok tekintetben otthonosan éreztem magamat. Az embereket gondtalanabbaknak, csacsogóbbaknak, de könnyörületesebbeknek is találtam. Az időt ugyan már többre becsülik, mint nálunk, de nem takarékoskodnak vele úgy, mint az angolok s annak ellenére, hogy gyorsabban mozognak, mint a keletiek, még sem futnak oly örültül és eszeveszetten az üzletek után, amint hogy azt Angliában láttam, ahol minden pillanatban berántottak az emberforgatagba, ahol lökdöstek, ráncigáltak, ha meg akartam állni, hogy kicsit kiszuszogjam magamat. Sőt Allahra mondom! ez nem élet, hanem a lótás-futás, őrjöngés és dühöngés és maguk az állatok a földön és a madarak a levegőben is versenyeznek sebességben az emberrel.

Tehát, amint mondtam, a tulajdonképeni műveltség szelleme eddig csak Európának nyugati felében otthonos s ha valaki közülünk Angolországból Keletre való hazautaztában nyitott szemmel néz körül, ennek a szellemnek állandó apadásáról győződik meg s arra az eredményre kell jutnia, hogy sajnos, a mi világunk sem fog elzárkózhatni előle, amint hogy ezt nektek példákkal fogom bebizonyítani.

Aradi Viktor: Kultúregyesületeink kultúr- munkája

z egész országrészekre kiterjedő tevékenységű, nagy kultur-egyesületeken, az *Amkén*, *Emkén*, *Fmkén*, *Dmkén* és *Dkén* kívül a kisebb, helyi jelentőségű kultúregyesületek egész hálózata működik országszerte. Alig van megye vagy jelentősebb körzet, amelynek ne volna legalább egy kultúregyesülete. Rengeteg energiát és tekintélyes pénzüsszegeket emésztnek, de az eredmény nagyon kevés. Jelentéseik, kiadványaik egész könyvtárt töltenek meg, de a nyilvánosság elé csak nagyon kis részük kerül, a nagyobb rész csak szűk körökben forog, elvész nyom nélkül. Egyideig még keltettek valami kevés érdeklődést, de ma már arra sem képesek és egyre szélesebb körökben elterjedt az a meggyőződés, hogy kultúregyesületeink tevékenysége nincsen arányban az áldozatokkal. Jórészüket csendesesen vegetál, csak a színekurák mentik meg őket a végleges feloszlástól, másrészüket pedig csak válsághírekkel kapcsolatban foglalkoztatja a közvéleményt. Az Emke kebelében dúló személyes harcok, a Dmke hangos botrányai, a Fmke körül folyó háborúskodás voltak az utóbbi időknek azon eseményei, amelyek a kultúregyesületekre terelték a közfigyelmet. Pozitív, teremtő munkának nyomaival sem találkozunk ezen a téren és ami haladás mutatkozott, ahhoz alig van közük kultúregyesületeinknek. Működésük nem esik össze, de sőt nem is párhuzamos a kultúrhaladás útjával és ami közösségről egyáltalában szó lehet, az csak a közös hibákra vonatkozik. Kultúregyesületeink működésének képe egyszersmint kulturális életünk bajainak, ferdeségeinek is képe és ebből a szempontból nagyon érdekes részletekkel találkozunk tanulmányozásuk közben.

Három év óta az *Országos Közművelődési Tanács* igyekszik a magyar kultúregyesületeket egységes akcióra, közös cél felé terelni, de működése ezen a téren mindeddig nagyrészt sikertelen maradt. A szabadoktatás terén* felolvasásaival szép eredményeket ért el, a *Vasárnapi Könyv* kiadásával dicséretreméltó munkát végez, de ami tulajdonképeni feladatát illeti, úgy azon a téren nemcsak hogy vezető, irányító befolyást nem gyakorol, hanem még maga is belesik a kultúregyesületek hibáiba. Rövid három évi működés után máris letért a tisztán kulturális térről és belelegyedett a görög-katholikus és a görögkeleti magyar püspökségek dolgába, rávetette magát a nemzetiségi

* 1911 óta működésének ezt a részét az *Országos Szabadoktatási Tanács* vette át.

kérdésre, kultúregyesületeink kedvenc paripájára. Utolsó közgyűlésén már teljes erejével tombolt az improduktív sovinizmus és a tisztán kulturális célok, szempontok háttérbe szorultak. A napközi otthonok létesítésénél azt a célzatot emelik ki, hogy ezáltal a „nemzetiségi növendékek szabad idejüket nem a nemzetiségi nyelvű család körében töltik, hanem a magyar iskola magyar növendékei között”.^{*} Bernát István az erdélyi magyarság és a „magyar föld veszedelmé”-nek kérdését, Árkay Kálmán pedig a nemzetiségi pénzintézetek kényes kérdését vitte be a tanácsba. És így lassanként ennek a működése is mellékvágányra siklik, a szép reményekkel útra kelt intézmény is eljutott oda, ahol kultúregyesületeink működése megrekedt.

Hogyha kultúregyesületeink működésének egységes képét nézzük, úgy nagyon szomorú perspektívák tárulnak fel előttünk. Maguk a kitzűzött célok is antidiluviálisak, üres jelszavakba burkolódnak, a törekvések pedig gyorsan elhaló lendületek. Egy-egy díszgyűlés, egy-egy szépen bekötött, arcképekkel tarkított díszbeszámoló és néhány újságcikk mindaz, amivel kultúregyesületeink a nyilvánosság elé lépnek. Ez a teljes meddség, a szereplési vágy viszi azután legtöbbjüket a nemzetiségi heccек terére. Azon a téren nagyon könnyű a semmittevéseket úgy csoportosítani, hogy a lázas tevékenység látszatát keltsék és a sovén közvélemény előtt könnyű érdemeket szerezni. Lassanként ez a tér lett kultúregyesületeink legjelentősebb működési tere és hogy mily eredményeket értek el, azt a következőkben igyekszünk kimutatni. A részletes tárgyalásnál azt a sorrendet követjük, amelyet maguk a kultúregyesületek állapítottak meg, bár önkéntelenül akkor, amikor a tisztán kulturális működés helyett a magyarosítást tüzték ki első céljukul, azaz választották jelszavukul. A sort az *Alföldi Magyar Közművelődési Egyesülettel* kezdjük meg. Ez az egyetlen, amely nem nemzetiségi vidéket választott munkálkodása teréül.

I. Az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület

a legfiatalabb, de egyszersmint legtipikusabb kultúregyesületünk, amely a nagyközönség előtt eddig csak jól sikerült mulatságai révén lett nevezetessé. 1911 végén alakult meg** gróf Tisza István és gróf Zichy János elnöke alatt az „egységes magyar nemzeti állam talpköveinek megszilárdítására, fentartó oszlopainak megerősítésére.”*** A „felhívás” szerint az egyesület működésének súlypontját az alföldi magyarság kulturális érdekeinek felkarolása képezi, mert „a magyar nemzet világszerte ismert és általánosan elismert gavalléros nagylelkűsége nem tagadta meg magát kultúrpolitikájában sem. A magyar állam elsősorban a határszéleken lakó idegen ajkú honfitársainknak állított és tart fenn különböző fokú iskolákat. Közművelődési egyesületeink ugyancsak az erdélyi részeken és a Dunántúl, Délmagyar-

* Az Országos Közművelődési Tanács 1912. évi jelentése. Szerkesztette dr. Árkay Kálmán. Budapest, 1913. (9. oldal.)

** Pesti Hírlap: *A legfontosabb kultúregyesület*. 1911 június 25 és 27.

*** *Felhívás*.

országon és a felvidéken kerestek és találtak teret kulturális tevékenységükre.”* Eközben — folytatja a felhívás — az Alföld kulturáhaladásával alig gondoltak és ezt a mulasztást akarja jóvátenni az *Amke*. Akciójába bevonja a közigazgatást, mert „Magyarországon a közigazgatás bevonása nélkül nem lehet eredményes kultúrmunkát végezni „** És ez jellemzi a legjobban az ifjú egyesületet. Főispánokon, alisoánokon, polgármestereken keresztül a szolgabírókkal, jegyzőkkel akarja az egységes és fajmagyar állam alapjait és oszlopait megerősíteni és hogyha tekintetbe vesszük, hogy a szolgabírók és a jegyzők már eddig is mennyit és hogyan működtek a magyar kulturáhaladás terén, úgy tisztába lehetünk azzal, hogy mit várhatunk az *Amke*-től A közigazgatási beosztáshoz idomította saját szervezetét is, vidéki osztályainak vezetőjévé a főispánokat nyeri meg és az osztályok székhelye a vármegyeháza. Az egyes közigazgatási járásokban fiókjai működnek és itt a főszolgabírók vezeték a kultúrtevékenységet, sőt egész községi hálózatot igyekeznek kiépíteni, természetesen a körjegyzők vagy öregbírók vezetésével. A fiókok hivatalos helyiségei a főszolgabírói hivatalok, míg a községi csoportok a községházát nevezik ki hivatalos helyiségnek. Ez a rendszer mindenesetre nagyon olcsóvá teszi a terjeszkedést, de hogy a terjeszkedés irányát hogyan befolyásolja, arról talán felesleges beszélni.

Anyagi téren az egyesület meglehetősen gyengén áll és programja szerint kíméli a társadalmat, amely helyett anyagi téren is az állam, a vármegyék és városok áldozatkészségére számít. Anyagi helyzetére nézve csak egy pozitív adat van kezeink között, az 1913. évi költségvetési előirányzat***, amely azonban magában véve is eléggé jellemző. Főbb tételei a következők:

Bevételek:	
Tagdíjakból és kamatjövedelemből	13,300 kor.
Kiadások:	
Főtitkár fizetése	5,000 „
Személyzet	3,000 „
Dologi kiadások	3,300 „
Összesen:	11,300 „

Azonban korántse gondoljuk, hogy „kulturális” célokra és mellékes kiadásokra csak 2000 korona marad. Az egyesület 16,800 koronát fordít ezekre a célokra és a 14.800 koronás hiányt államszolgálatokból és hatóságok adományaiból fedezik. Ezekhez a számadatokhoz felesleges megjegyzéseket fűzni, — beszélnek ezek magukért, amiről pedig hallgatnak, azt elmondja a kissé homályos szövegezésű beszámoló. Nyilvánosságra persze ez sem került, mindössze

**Felhívás.*

** Ugyanott.

***Csakis egy kézírásos példány, amelyet dr. Gönczy Elemér főtitkár úr szívességéből kaptunk meg.

egy gépírási példány van kezeink között és ebből vesszük az adatokat. E szerint az Amke a nevelő-intézetek, nép-internátusok, napközi- és tanonc-otthonok létesítésére fekteti a fősúlyt és ezen a téren készül a legintenzívebb munkára. Mindezek természetesen jelentős pénzüsszegeket igényelnek, amivel az Amke nem rendelkezik és ezért kerülő utakon igyekszik feladatát megoldani. Itt használja fel a közigazgatási hatóságokkal való jóviszonyát és ezzel igyekszik az anyagi nehézségeket megoldani. Nagyvárad, Eger, Szolnok és Cegléd nagyértékű telkeket ajánlottak fel a pénztelen kultúregyesületnek, ezenkívül ingyen fűtést és világítást biztosítottak a létesítendő intézetek részére, sőt még néhány ezer korona évi segílyt is. Ezután már csak a jó magasra előirányozott építési költségekre hiányzik a fedezet. Ezt az Amke teremti elő. Felvételnek az illető városokkal megfelelő amortizációs kölcsönt, amelynek törlesztését az Amke garantálja és feltételeesen az állam vállalja el. Ez annyit jelent, hogy a kormány törleszt, hogyha jónak látja, hogyha azonban bármily okból nincs kedve a törlesztéshez, úgy nem teszi meg és a teher az Amke nyakába szakad. Az Amke viszont semmiesetre sem fizethet, mert nincs pénze, tehát fizet a város. Viszont a város le akarja rázni magáról a terhet és mindent elkövet, hogy rábírra a kormányt a törlesztések átvállalására, ami viszont sok esetben a kormányra nézve jó. A jövőbeli képviselő-választásoknál bizonyára szerepet játszanak majd az Amke intézetei is. Nem csoda, hogy az ilyen kultúrmunka teréül Tiszáék a színmagyar, ellenzéki érzelmű Alföldet választották ki. Egy-egy Amke-intézet egy-egy mandátumot jelent a kormánynak, és ami a legfontosabb, — nagyon olcsó mandátumot.

Ami az Amke tulajdonképeni kultúrmunkáját illeti, úgy azzal könnyen végezhetünk. Néhány ismeretterjesztő előadás főszolgabírói védnökség alatt, bár tulajdonképen ezeknél az *Országos Szabadoktatási Tanács* a szereplő fél és az *Amke* csak közigazgatási szervezetét bocsájtja rendelkezésre és az érdemet írja saját számlájára. Csak néhány önálló előadást írhatunk magának az *Amké*-nak számlájára, de ezeknél már baj is volt. „Sajnálatos körülmény, hogy az előadások fedezet hiányában nem voltak díjazhatók. A lépések azonban megtették már a kultuszminisztériumban a díjazásokra nézve.” Még ennél a jelentéktelen ügynél is csak ezt a megoldást találta az egyesület, amely a megyei és a szakosztályokat tucatszámra alkotja. A kormánytól vár mindent és a hatóságokkal karöltve nem tesz semmit. Néhány kis könyvtárt is létesített a kormány pénzéből, önállóan csak szolnoki Beethoven-estélyét rendezte. Ezen dr. Pékár Gyula munkapárti országos képviselő tartott előadást a kultúra jelentőségéről.

Mielőtt az Amkével végezzünk, le kell hogy szegezzünk egy pikantériát. A „fajmagyar, egységes nemzeti állam” alapzatának megszilárdítására alakult egyesület bihari osztályának (székhely: vármegyeháza) tiszteletbeli elnöke *dr. Radu Demeter* nagyváradai görög-katolikus román püspök, akinek „dákoromán***” tevékenységéről oly sokat ír a *Pesti Hírlap* . . .

Így működik egy fajmagyar tendenciájú kultúregyesület az Alföldön, a magyar nép között. Ezekután lássuk a „magyar nemzet

világszerte ismert és általánosan elismert, gavalléros nagylelkűséget”, amely még a kultúrpolitika terén sem tagadja meg magát és amely saját érdekei elhanyagolásával, saját érdekei háttérbe szorításává siet „az idegenajkú honfitársak” segítségére, kultúrájuk emelésére. Tekintésük mindenekelőtt azt a kultúrmunkát, amelyet a tót nyelvű honfitársak érdekében fejtenek ki. Az 1910. évi általános képviselőválasztást megelőző paktálások idejében a tót nemzetiségi párt egy emlékiratot nyújtott be gróf Khuen-Hédervary Károly miniszterelnöknek*, amely emlékiratban részletesen felsorolják a tótság kulturális sérelmeit. A „világszerte ismert és általánosan elismert gavalléros nagylelkűségé ebben az esetben úgy nyilvánult meg, hogy Khuen megígérte a sérelmek orvoslását a választás előtt és megfeledezett ígéretéről a választási hadiárat után. Ennek a nagyon érdekes emlékiratnak még vázlatos ismertetése is messze túlhaladja e tanulmány kereteit és ezért csak a túrócszentmártoni

II. Matica Slovenská

ügyét emeljük ki belőle. A *Matica Slovenská* volt a hazai tótságnek egyetlen közművelődési egyesület és egyedül ez az egyesület végezte a tótság között azt a kultúrmunkát, amelyet sovén kormányaink elmulasztottak. Igaz ugyan, hogy a *Matica Slovenská* naivul fogta fel feladatát, de ez még nem volt elég ok a feloszlásra, mert hiszen ezen az alapon kultúregyesületeink nagyrészét fel lehetne oszlatni. Csakhogy a *Matica Slovenská* útjában állott a tót renegátok könnyű érvényesülésének és az ő kedvükért a kormány feloszlatta az egyesületet.

A *Matica Slovenská* alapszabályait 1863-ban hagyta jóvá** a helytartótanács és az egyesületet 1875-ig működött, amikor is Tisza Kálmán mint belügyminiszter feloszlatta.*** Az alapszabályok 35. §-a alapján a *Matica Slovenská* még egy utolsó közgyűlést akart tartani, hogy vagyona hova fordítására nézve intézkedjék, de ezt is megtiltották, vagyonát elkobozták és annak egy részét az erre a célra alakított *Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület*-nek adták át, másrésze pedig eltűnt a közigazgatási hatóságok kezén.†

III. A Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület

1885-ben alakították meg egyenesen a kormány kezdeményezésére és azzal a céllal, hogy a *Matica Slovenská* elkobzott vagyonának egy részét legális formák között el lehessen vonni eredeti rendeltetésétől. Az egyesület állítólag a tót közművelődés érdekében műkö-

* Mudron Pál túrócszentmártoni lakos és társai, mint a tót nemzetiségi part tanácskozmánya kiküldötteinek *Emlékirata* a tót nemzetiség kulturális terén szenvedett sérelmeinek kegyes orvoslása iránt.

** 1863 május 31-én 38.441. szám alatt.

*** 1875 november 12-én 4873. elnöki szám alatt kelt rendelet.

† Budapesti kir. törvényszék vádtanácsának 58.544—1910. B. számú végzése és ennek iratai.